

IZVJEŠTAJ*

o posjetu laboratorijima za restauraciju i konzervaciju Državnog arhiva Mađarske (Magyar Országos Levéltár) i Nacionalne biblioteke »Széchényi« (Országos Széchényi Könyvtar) u Budimpešti, te laboratoriju za restauraciju Centralnog državnog arhiva Slovačke Socijalističke Republike u Bratislavi

U prethodno razrađenom programu posjeta navedenim laboratorijima bili su postavljeni slijedeći zadaci:

1. Upoznavanje s organizacijom rada na konzerviranju i restauriranju, te uvezivanju dokumenata i knjiga
2. Upoznavanje s prostornim i kadrovskim uvjetima rada laboratorija za konzervaciju i restauraciju, posebno sa školovanjem kadrova
3. Upoznavanje s opremom laboratorija
4. Upoznavanje s metodama i tehnikama konzerviranja i restauriranja, osobito s onima koje se ne primjenjuju u našem laboratoriju
5. Upoznavanje s načinom organizacije znanstveno-istraživačkog rada na području restauriranja i konzerviranja
6. Upoznavanje s načinom zaštite arhivske građe općenito i s uvjetima njezina čuvanja u spremištu

1. Laboratorij za konzervaciju i restauraciju Državnog arhiva Mađarske

Laboratorij za konzervaciju i restauraciju Državnog arhiva Mađarske je centralni laboratorij za restauriranje arhivske građe u Mađarskoj. Kao centralni laboratorij obavlja restauratorske poslove za potrebe županijskih arhiva kojih u Mađarskoj ima četiri, a od njih tri imaju laboratorije za restauraciju. Troškovi restauriranja građe županijskih arhiva pokrivaju se Državnom arhivu iz državnog budžeta. Osim toga ovaj laboratorij radi i za potrebe drugih imalaca građe: u slučaju kada se radi o malim ko-

* Na temelju Programa prosvjetne i kulturne suradnje između SFRJ i Mađarske u razdoblju od 6. 10. listopada 1986. godine boravili su u Budimpešti dipl. ing. Mušnjak Tatjana, konzervator-specijalist Arhiva Hrvatske, Banjac Nevenka, VKV-fotograf Arhiva Hrvatske, Nemarić Volga, preparator Historijskog arhiva Zadar i mr. Martin Modrušan, arhivski savjetnik Arhiva Hrvatske.

Cilj posjeta bio je upoznavanje s radom laboratorija za reprografiju i restauraciju Državnog arhiva Mađarske (Magyar Országos Levéltár) i Nacionalne biblioteke »Széchényi« (Országos Széchényi Könyvtar). Zbog relativne blizine Bratislave, posljednji dan boravka iskorišten je za posjet Centralnom državnom arhivu Republike Slovačke.

U izvještajima o tom boravku, koje su za Arhiv Hrvatske izradili Tatjana Mušnjak i Martin Modrušan vrlo detaljno su prikazani način i organizacija rada u tim laboratorijima. Uredništvo Vjesnika ocijenilo je da mogu kao informacija korisno poslužiti svim arhivskim radnicima, pa je odlučilo da ih tiska u svom Zborniku. Koristimo priliku i pozivamo kolege, arhivske radnike da se sa sličnim priložima javljaju Uredništvu. (Glavni urednik)

ličinama građe koju je potrebno hitno restaurirati radi izlozbe i sl. troškovi restauriranja se ne naplaćuju, a u slučajevima većih količina građe radi se i izvan radnog vremena, s time da restaurator dobiva 48 Ft po satu što je negdje oko 20% od svote koju Arhiv dobiva po satu.

U okviru laboratorija za restauraciju nalazi se i knjigovežnica. Laboratorij nije organizaciono povezan s foto-laboratorijem Državnog arhiva koji se službeno zove Odjel za reprografiju. Ranije su bili jedan odjel, ali je prije tri godine došlo do razdvajanja u dva odjela.

Organizacija samoga posla na restauriranju riješena je putem kartica-formulara koje se ispunjavaju za svaki pojedini objekt, a na kojima su osim općih podataka o samom objektu (imalac, naziv, signatura i dr.) detaljno označene sve operacije i zahvati koje je na njemu potrebno izvesti (suho i mokro čišćenje, bijeljenje, neutralizacija, metoda restauriranja, materijal koji će se koristiti za restauriranje i dr.), te utrošak pomoćnog materijala za restauriranje, utrošak vremena i dr. Različite vrste objekata imaju različite formulare: tako se npr. za dokumente na pergameni i pečate koriste formulari ružičaste boje, za dokumente i povelje na papiru formulari zelene boje, za zemljopisne karte formulari sive boje, a za masovnu građu formulari bijele boje. O svoj restauriranoj građi vodi se i foto-dokumentacija.

Restauratori ne uvezuju knjige koje su restaurirali, već se uvezivanje obavlja u knjigovežnici.

Prostorije laboratorija za restauraciju smještene su u dvije zgrade i zauzimaju izuzetno veliku površinu.

U laboratoriju radi 21 radnik: 14 restauratora - tehničara, 4 knjigoveže, 1 tehničar za dezinfekciju, 1 administrator i 1 konzervator s visokom stručnom spremom - diplomirani inženjer kemije koji je ujedno i voditelj laboratorija.

Laboratorij je izuzetno dobro opremljen: osim dobro riješenih stolova za restauriranje i velike baterije kada za neutralizaciju, posjeduju četiri hidrauličke preše za restauriranje pergamene, tri laminatora, digitalni pH-metar za mjerenje kiselosti papira s ravnom površinskom elektrodom, komoru za starenje s mogućnošću regulacije vlage i temperature, UV-svjetlom i ozonom. Također imaju dobro riješeno pitanje sitnog pribora za restauriranje, osobito lemila. Posjeduju i komoru za dezinfekciju s etilenoksidom i svu potrebnu opremu za ispitivanje papira (za ispitivanje otpornosti papira prema kidanju, cijepanju, savijanju, tlaku i dr., te mikroskop za ispitivanje strukture papira koji ima montiran foto-aparat tako da se može izvršiti i snimanje).

Od restauratorskih metoda najviše se primjenjuje metoda laminacije s polietilenskom folijom: potpuna laminacija, kaširanje laminacijom i parcijalna laminacija. Prilikom restauriranja dokumenata koji će se uvezati sve dokumente svode na jednaki format orijentirajući se prema dokumentu najvećeg formata.

U ovom laboratoriju restauriraju se dokumenti na papiru i pergameni, zemljopisne karte i pečati. Mora se spomenuti da izrađuju i kopije pečata.

Interesantno je također da u svojem laboratoriju rade i regeneraciju otapala koja koriste prilikom restauriranja.

Za znanstveno-istraživački rad na području restauriranja nemaju sredstava, ali u slučaju potrebe surađuju s Nacionalnom bibliotekom »Széchényi«.

Državni arhiv Mađarske smješten je u dvije zgrade. U njemu se čuva 35 kilometara arhivske građe u 12 spremišta koja imaju po dva nivoa. Najstariji dokument ovoga Arhiva nije datiran, ali se pretpostavlja da potječe iz 10. ili 11. stoljeća. Ovdje se čuva stara građa, a građa socijalističkog perioda skuplja se i čuva u Novom Mađarskom centralnom arhivu. U Državnom arhivu radi 140 radnika.

Građa se u spremištima čuva na policama koje nisu jednoobrazne: ima drvenih i metalnih polica, te pomičnih metalnih polica. Na policama je građa smještena u fascikle od ljepenke ili kutije od ljepenke, a za neke vrste građe koriste se i metalne kutije. Spremišta su snabdjevena termometrima i higrometrima - nemaju alarma, ali u radnim prostorijama u prizemlju zgrade Arhiva primijetili smo alarmne uređaje. Čuvarska služba je izuzetno dobro organizirana. 1956. godine imali su u Arhivu požar (pretpostavlja se da se radilo o fosfornoj bombi) koji je gašen vodom, tako da je šteta bila izuzetno velika.

U ovome Arhivu se zaštititi građe poklanja izuzetna pažnja: originali se ne daju na korištenje čitačima. U čitaonici imaju 15 mikročitača, pa se na korištenje daju samo mikrofilmovi (u svojoj mikroteci imaju 45 milijuna snimaka!). Priznaju da se čitači teško privikavaju na mikrofilm i da ga ne vole, pa u nekim slučajevima ne daju na korištenje mikrofilm već fotokopije. Kseroks-kopije građe ne izrađuju jer smatraju da štete građi, ali u svakom slučaju ne odstupaju od principa da se originali ne daju na korištenje.

II Laboratorij za restauraciju i konzervaciju Nacionalne biblioteke »Széchényi«

U Nacionalnoj biblioteci »Széchényi« laboratoriji za restauraciju, knjigovežnica i foto-laboratorij čine organizacionu cjelinu koja ima zajedničkog načelnika, a svaki od odjela ima svojega voditelja. Postoje dva laboratorija za restauraciju - jedan centralni za restauriranje stare građe (crkvena građa i stare knjige) koji radi i za potrebe drugih imalaca takove građe i jedan laboratorij koji se nalazi na drugoj lokaciji i radi samo za potrebe Nacionalne biblioteke. Kako imaju izuzetno mnogo posla rade i popodne s time da restauratoru pripada 50 Ft po satu, a Biblioteci 170 Ft po satu.

Radovi na restauriranju odvijaju se prema prioritetoj listi restauriranja. Organizacija samoga posla na restauriranju odvija se i ovdje preko kartica - formulara kao i u laboratoriju Državnoga arhiva (formulari nemaju isti oblik, ali je sadržaj isti) koji se ispunjavaju u dva primjerka - jedan ostaje u laboratoriju, a drugi ide s knjigom. Opis stanja svakoga objekta radi rukovodilac laboratorija. Radi se tako da isti radnik radi jedan objekt od početka do kraja: od razvezivanja knjige, preko restauriranja do ponovnog uvezivanja.

O svoj restauriranoj građi vodi se i foto-dokumentacija.

Prostorije centralnog laboratorija koje smo posjetili su izuzetno zračne, svijetle, ugodne za rad i vrlo dobro opremljene. Kako se u ovom laboratoriju radi na restauriranju starih uveza imaju puno alata i sitnog pribora za tu svrhu (male bušilice koje mogu koristiti i kao brusilice, različite vrste fileta i dr.). Imaju stroj za restauriranje pergamene dolijevanjem mase u kojoj se nalazi pergamena usitnjena u prah. Ovaj stroj i masu za dolijevanje riješili su s Institutom za kožu. Od ostale opreme imaju automatsku analitičku vagu, ionski izmjenjivač za omekšavanje vode, digitalni pH-metar s ravnom površinskom elektrodom, miješalice za ljepilo, veliku bateriju kada za

neutralizaciju (dokumente nakon neutralizacije vade iz kupke na flizelinu), papšer, prešu za ravnanje dokumenata i dr. Kako onaj drugi laboratorij koji radi samo za potrebe Biblioteke nismo posjetili, o njegovoj opremi ne mogu govoriti, ali su nam rekli da tamo imaju i laminatore, te stroj za dezinfekciju s etilenoksidom.

U oba laboratorija radi 18 radnika, s time da ih u laboratoriju za restauriranje starih knjiga radi 8.

Pri Nacionalnoj biblioteci je prije 3 godine osnovan tečaj za restauratore - tehničare kojega mogu pohađati samo kadrovi koji već imaju radno iskustvo na poslovima restauriranja i konzerviranja. U gimnaziji primijenjene umjetnosti imaju obuku srednjoškolskog kadra za restauriranje, a obuka za uveze starih knjiga traje 1,5 godinu po završetku bilo koje srednje škole, dok se knjigovezački zanat uči tri godine nakon osnovne škole. Obuka visoko stručnih kadrova odvija se na Fakultetu primijenjenih umjetnosti koji ima odsjeke za restauriranje drveta, metala, keramike, a omogućava i specijalizaciju za restauriranje papira. Dakle, nema posebnog fakulteta za restauratorsko-konzervatorske poslove, pa su visoko stručni kadrovi uglavnom inženjeri kemije.

Laboratorij za restauriranje starih knjiga Nacionalne biblioteke »Széchenyi« radi od 1983. godine, a pri opremanju dobili su pomoć UNESCO-a zahvaljujući izuzetno bogatoj zbirci starih knjiga na pergameni. U ovom laboratoriju restaurira se papir, pergamena i koža. Za restauriranje pergamene koristi se metoda strojnog dolijevanja. Za omekšavanje pergamene upotrebljavaju karbamid i volovsku žuč (MERCK - Ochsen-galle getrocknet rein für die Mikrobiologie) - 332 ml etanola, 664 ml destilirane vode i 66 gr volovske žuči, praškaste. Ista ova smjesa služi i za obradu bijele kože. U svojoj radionici ručno proizvode i marmor papire (karagen mos nabavljaju u Mađarskoj). Vrijedne dokumente na papiru oštećene od kisele tinte restauriraju pomoću poliamida kojega uvoze, a manje vrijedne dokumente laminiraju s polietilenskom folijom. Hladnu laminaciju ne koriste jer smatraju da šteti zdravlju. Pergamenu oštećenu djelovanjem kisele tinte restauriraju pomoću svilenog papira. Od ljepljivosti koriste Glu-tofix 600, metilcelulozu, škrob (rižin škrob), Planatol BB i Regnal 7. Interesantno je da su bili u mogućnosti otkupiti od Čehoslovačke licencu za Regnal 7, a koriste ga kao 10%-tnu otopinu u etanolu za zaštitu tekstova pisanih tintama topljivim u vodi. U restauriranju koriste i enzime koje nabavljaju bez problema u svojoj zemlji (neke enzime dobivaju i besplatno od tekstilne tvornice). Za uklanjanje ljepljivosti životinjskog porijekla koriste 1-2%-tnu otopinu alkalaze u vodi koju zakisele s par kapi octene kiseline, jer za djelovanje toga enzima pH treba biti oko 6.

Znanstveno-istraživački rad obavlja se u suradnji s istraživačkim institutima različitih profila. Nacionalna biblioteka plaća ta istraživanja putem ugovora koje sklapa s istraživačkim institucijama - trenutno imaju sklopljen jedan takav ugovor na dvije godine.

III Laboratorij za restauraciju Centralnog državnog arhiva Slovačke Socijalističke Republike u Bratislavi

Ovaj laboratorij je također centralni laboratorij za restauriranje arhivske građe u Slovačkoj Socijalističkoj Republici. Imaju jedan centralni arhiv, 7 regionalnih i 35 ko-

tarskih arhiva. Laboratorij za restauraciju, knjigovežnica i foto-laboratorij organizirano su jedna cjelina koja ima samo jednog šefa.

Organizacija posla na restauriranju i uvezivanju riješena je i ovdje putem kartica-formulara kao i u laboratorijima u Budimpešti. Restauratori ne uvezuju knjige koje su restaurirali već to obavljaju knjigoveže.

Zgrada ovoga Arhiva je novoizgrađena (u njoj se radi tek tri godine), tako da su prostorije izuzetno svijetle, zračne i ugodne za rad, a uz to i vrlo dobro opremljene.

Na restauriranju radi 8 radnika: 5 restauratora - tehničara, 2 knjigoveža (jedan za nove uveze, a drugi za uvezivanje starih knjiga) i 1 inženjer kemije koji je ujedno voditelj cijeloga odjela.

U laboratoriju posjeduju svu potrebnu opremu za ispitivanje svojstava papira, laminator koji je neispravan tako da metodu laminacije ne koriste uopće, miješalice za ljepilo i dr.

Zbog problema s uvozom japanskog papira restauriraju samo metodom dolijevanja razrijeđene papirne mase (strojno i ručno dolijevanje) i pomoću prirodne svile koju mogu nabaviti u svojoj zemlji. Od ljepila koriste metilcelulozu i škrob. Kalanje ne primjenjuju premda su njihovi radnici bili u Potsdamu na obuci. Neutralizaciju vrše s $Mg(HCO_3)_2$. Dezinfekciju provode obavezno za svu građu u američkoj vakuum komori (voditelj je bio u Chicagu na obuci za rukovanje tom komorom) kapaciteta $7m^3$ (cca 300 kutija građe). Dezinfekcija se provodi sa smjesom koja sadrži 10% etlen oksida i 90% freona (freon : zrak = 1 : 1) kroz 24 sata, nakon čega se građa provjetrava 72 sata. Dezinfekcija se odvija na temperaturi od $70^{\circ}C$.

U laboratoriju se restaurira uglavnom građa pisana na papiru. Pergamena imaju vrlo malo. Imaju foto-dokumentaciju o svoj restauriranoj građi.

U Državnom arhivu Slovačke čuva se oko 30 km građe u podzemnim spremištima u tri etaže. Vode računa o zaštiti dokumenata, te sve ono što je snimljeno daju na korištenje u obliku mikrofilma.

Na kraju se mora spomenuti da u svim laboratorijima za restauraciju koje smo posjetili nemaju norme za restauriranje, konzerviranje i uvezivanje arhivske građe, jer smatraju da se radi o izuzetno vrijednom spomeničkom blagu kod kojega je kvaliteta obavljenog posla bitnija od kvantitete. Osim toga poslovi na restauriranju izuzetno se cijene i poklanja im se velika pažnja.

Također se u svim laboratorijima vodi računa o zaštiti zdravlja radnika koji rade na restauriranju - svi imaju dobro riješenu ventilaciju, komore za isprašivanje i komore za rad s otapalima i drugim kemikalijama.

Tijekom svih posjeta poklanjana nam je velika pažnja. Domaćini su nam pokazali sve što nas je interesiralo i odgovarali su na sva naša pitanja. Ovaj posjet bio je u stručnom pogledu veliki dobitak, posebno stoga što je praktična razmjena iskustava u radu za nas jedan od najvažnijih oblika usavršavanja s obzirom na to da kod nas nema škola koje obučavaju konzervatorske kadrove.